

RESTITŪCIJA FIDUCIĀROS DARĪJUMOS

RESTITUTION IN FIDUCIARY CONTRACTS

Toms Vilnis, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Civiltiesisko zinātņu katedras pasniedzējs

Summary

Latvian Civil Law and related private law instruments lack both a legal definition and a comprehensive regulatory framework for fiduciary contracts, as well as a general principle of restitution. Despite this legislative silence, legal theory acknowledges the existence of such institutions within the Latvian legal system. In practice, however, this normative gap frequently gives rise to uncertainties regarding the legal validity of fiduciary contracts and the foundation for restitution obligations. The author examines the legal nature of fiduciary contracts, analyses the rationale for restitution upon the termination of such legal relationships, and assesses the applicability of Civil Law provisions governing authorisation agreements to fiduciary contexts.

Atslēgvārdi: fiduciārs darījums, restitūcija, pilnvarojums

Keywords: fiduciary contract, restitution, authorisation

Ievads

Civillikumā¹ un citos privāttiesību normatīvajos aktos nav atrodama ne fiduciāra darījuma legāldefinīcija un tam piemērojamie noteikumi, ne tiesību norma, kas paredz vispārēju restitūcijas pienākumu. Vienlaikus tiesību teorijas līmenī nav šaubu, ka Latvijas tiesību sistēmā šādi tiesību institūti pastāv. Prakse savukārt rāda, ka normatīvā regulējuma trūkums nereti rada jautājumus par fiduciāru darījumu tiesiskumu, kā arī restitūcijas pienākuma tiesisko pamatojumu. Kā rakstījis senators, profesors Augusts Lēbers, zinātnes un prakses uzdevums ir juridiski formulēt šādus darījumus un nodibināt to juridisko raksturu, ierādot tiem attiecīgo vietu darījumu juridiskā sistēmā, un atrast viņu izšķirošās pazīmes, salīdzinājumā ar citiem, radnieciskiem institūtiem.² Lai gan līdzšinējā tiesību literatūrā ir aplūkota fiduciāra darījuma būtība, trūkst padziļinātas analīzes par tiesiskajām sekām, kas rodas, izbeidzoties šādiem darījumiem. Attiecīgi šī raksta mērķis ir izpētīt restitūcijas pienākuma tiesisko pamatojumu, izbeidzoties fiduciāra darījuma tiesiskajām attiecībām.

¹ Civillikums. LV likums. Pieņemts: 28.01.1937. [01.01.2025. red.]

² Sk.: Loebers A. Fiduciari darījumi. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1933, Nr. 9/10, 227. lpp.

1. Fiduciāra darījuma juridiskais raksturojums

Juridiskajā literatūrā norādīts, ka Latvijas privāttiesību sistēmā ir vieta fiduciāriem darījumiem, kur civiltiesiskās apgrozības dalībnieki tiesisko darījumu noslēgšanu vai cita rakstura darbību izpildi uztic citām personām, ja cita starpā civiltiesību subjekta zināšanu trūkums vai saimnieciska rakstura apsvērumi rada nepieciešamību uzdot darījuma slēgšanu citai personai.³ Fiduciārs darījums ir civiltiesisks darījums, ar kuru viena persona (fiduciants) nodod otram personai (fiduciāram) zināmas tiesības (īpašuma vai prasījuma tiesības) vai piešķir tiesisku varu, ko fiduciārs izmanto savā vārdā, bet fiduciānta interesēs ar noteiktu mērķi.⁴

Tā kā fiduciārā darījuma tiesiskās sekas sniedzas tālāk par tā dalībnieku patiesi gribēto saimniecisko mērķi, fiduciārā īpašuma gadījumā raksturīga "tiesiskā" īpašuma nošķirtība no "saimnieciskā" īpašuma. Attiecībā pret trešajām personām uzticības persona (fiduciārs) uzstājas kā pilntiesīgs īpašnieks, taču viņai piešķirtās tiesiskās varas izlietošanas ziņā uzticības persona (attiecībā pret fiduciāntu) ir ierobežota ar saistītības (fiduciāro) norunu.⁵

Praksē fiduciārs darījums bieži izpaužas kā fiduciārā īpašuma, bieži nekustamā īpašuma vai kapitālsabiedrību daļu (akciju), pārvaldījums fiduciānta labā.⁶ Tam pamatā var būt dažādi iemesli, piemēram, īpašuma pārvaldīšanai nepieciešamas specifiskas prasmes, parāda piedzišanai nepieciešams tiesāties, fiduciānts veselības vai vecuma dēļ nespēj pats kārtot ar īpašumu saistītās formalitātes, fiduciānts dzīvo ārvalstīs.⁷ Praksē novērojams, ka fiduciāra darījuma tiesiskās attiecības veidojas arī vienreizēju apstākļu rezultātā, piemēram, gadījumos, kad fiduciānts nav pieejams darījuma noslēgšanas brīdī, un darījumu viņa interesēs noslēdz fiduciārs, rīkojoties savā vārdā. Tieši šādi fiduciārie darījumi, kas radušies konkrēta vēsturiska notikuma ietekmē un kuros puses nav veikušas uz restitūciju vērstas darbības, nereti kļūst par strīda iemeslu. Laikam ejot, pusēm var mainīties izpratne par attiecību būtību, pazūd sākotnējie pierādījumi, un rodas neskaidrības par darījuma juridisko raksturu.

Nav arī noslēpums, ka daudzu fiduciāru darījumu mērķis ir slēpt īpašnieka patieso identitāti. Šāds darījumu veids bieži tiek dēvēts par "salmu vīra" darījumu, un tas bija pazīstams jau Latvijas starpkaru periodā.⁸ Mūsdienās, ņemot vērā normatīvos aktus, kas paredz patiesā labuma guvēja atklāšanu, fiduciāru darījumu izmantošana ir saistīta

³ Balodis K. Fiduciāro darījumu vieta Latvijas privāttiesību sistēmā. Likums un Tiesības, 2005, septembris, Nr. 9, 274.–277. lpp.

⁴ Sk.: Balodis K. Fiduciāro darījumu vieta Latvijas privāttiesību sistēmā. Likums un Tiesības, 2005, septembris, Nr. 9, 270. lpp.; ar atsauci uz: Kalniņš E. Tiesību tālākveidošana (III). Likums un Tiesības, 2001, 3. sēj., Nr. 8 (24), 245. lpp.; Schwenger I. Schweizerisches Obligationenrecht. Allgemeiner Teil. 2. Aufl. Bern: Stämpfli Verlag AG, 2000, Rn. 30.10; Dörner H. In: Bürgerliches Gesetzbuch. Handkommentar. 3. Aufl. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft 2003, §§ 164–181 BGB, Rn. 10.

⁵ Grūtups A., Kalniņš E. Civillikuma komentāri. Trešā daļa. Lietu tiesības. Īpašums. Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 21.–22. lpp.; Augstākās tiesas 29.04.2016. sprieduma lietā Nr. SKC-62/2016, 15.1.2. apakšpunkta; sk. arī: Čakste K. Civiltiesības. Lekcijas. Raksti. Rīga: Zvaigzne ABC, 2011, 24. lpp.

⁶ Balodis K. 2005, 274.–277. lpp.; Balodis K. Ievads civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 298. lpp.

⁷ Sk. arī: Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumi (1928). Rīga: Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1933, Nr. 11/12, 178.–179. lpp. Pieejami: www.at.gov.lv [aplūkoti 24.03.2025.]

⁸ Balodis K. 2005, 277. lpp.; ar atsauci uz: Latvijas Senāta spriedumi (1918–1940). 7. sēj. Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumi (1923). Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa, Senatora Augusta Lēbera fonds, 1998, 2734.–2736. lpp.; Senāta Civilā kasācijas departamenta 1931. gada spriedums Nr. 15/1931.

ar augstu risku. Labākajā gadījumā “salmu vīra” darījumi var izrādīties neefektīvi vai bezjēdzīgi, jo fiduciānta identitāti tik un tā iespējams noskaidrot no publiskiem reģistriem. Sliktākajā gadījumā – tie var būt prettiesiski, kas turklāt var novest pie juridiskas atbildības. Tomēr būtu pārsteidzīgi pieņemt, ka “salmu vīra” darījumi vienmēr tiek izmantoti prettiesiskiem mērķiem, jo arī konfidencialitātei var būt legītīms pamatojums.

Fiduciārie darījumi var arī izpausties kā saistību izpildes nodrošinājums fiduciārās ķīlas veidā, kur īpašuma tiesības uz ķīlas objektu tiek nodotas ķīlas ņēmējam.⁹ Tāpat fiduciārie darījuma elementi saskatāmi arī finanšu pakalpojumu nozarē uzticības operācijās (trastos).¹⁰

2. Restitūcijas pienākuma būtība

Lai arī Civillikumā vārds “restitūcija” nav atrodams, Latvijas privāttiesībās tas nav svešs un nepazīstams. Restitūcijas jēdziena būtība ir atrodama vairākās Civillikuma un citu normatīvo aktu tiesību normās. Tāpat arī vārds “restitūcija” ir pietiekami plaši izmantots tiesu praksē un arī juridiskajā literatūrā.¹¹

Viens no veidiem restitūcijas jēdziena noskaidrošanai ir aplūkot tā lietojumu Latvijas tiesību avotos un induktīvi vispārināt atrodamos piemērus vienotā jēdzienā. Piemēram, Civillikums noteic diezgan detalizētu regulējumu attiecībā uz atsavinājuma līgumu atcēluma prasību (Civillikuma 1622.–1624. pants), kas juridiskajā literatūrā apzīmēta kā restitūcija.¹² Minētās tiesību normas paver iespēju uz diezgan plašu restitūcijas jēdziena saturu. Proti, ar restitūciju var saprast pilnīgu sākotnējā stāvokļa atjaunošanu, kas pēc iespējas nostādītu personas tādā stāvoklī, kādā tās būtu atradušās, ja starp tām nekad nebūtu bijusi saistību tiesība. Šāds restitūcijas saturs neaprobežojas tikai ar nodotās lietas un naudas atdošanu, bet arī ar visu tiesisko seku novēršanu (piemēram, ķīlas tiesības un aizlieguma atzīmes dzēšana) un pat ar kompensācijas pienākumu (piemēram, procentu par nauda (kapitāla) lietošanu samaksa un izdevumu atlīdzināšana). Līdzīgs secinājums atrodams arī Baltijas vietējo likumu kopojuma 3361. panta (analogi Civillikuma 1623. pantam ar identisku saturu) komentārā, kurā norādīts, ka komentējamā tiesību norma paredz līguma dalībnieku nostādīšanu tādā stāvoklī, kādā tie būtu bijuši, ja līgums vispār nebūtu noslēgts.¹³

Grām.: Latvijas Senāta spriedumi. 12. sēj. Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumi (1930–1933). Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa, Senatora Augusta Lēbera fonds, 1998, 4624.–4626. lpp.

⁹ Balodis K. 2005, 275.–277. lpp.

¹⁰ Sk.: Kredītiestāžu likums: LV likums. Pieņemts 05.10.1995. [30.01.2025. red.], 1. panta pirmās daļas 14. punkts: “Uzticības operācijas (trasts) – darījumi, kuros attiecības starp kredītiestādi un klientu balstās uz savstarpēju uzticēšanos un saskaņā ar kuru noteikumiem kredītiestāde uzņemas atbildību par klientam piederoša īpašuma pārvaldīšanu klienta labā, pārvaldot šo īpašumu šķirti no sava īpašuma”; sk. arī: Balodis K. 2005, 272.–273. lpp.

¹¹ Atsevišķos avotos starpkaru periodā jēdziens “restitūcija” ir izmantots kā darbības vārds, no kā arī ir izprotama šī jēdziena nozīme. Sk., piem.: Sinaiskis V. Latvijas Civiltiesību apskats. Lietu tiesības. Saistību tiesības. Rīga: Latvijas Juristu biedrība, 1996, 144. lpp.: “[...] tikai ar tās saņemšanu restitūcijas viņa agrākais mantiskais stāvoklis.”

¹² Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Ceturtā daļa. Saistību tiesības. Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Mans Īpašums, 1998, 136.–137. lpp.

¹³ Буковский В. Свод гражданских узаконений губерний Прибалтийских с продолжением 1912–1914 г. г. и с разъяснениями в 2 томах. Том II, содержащий Право требований. Рига: Типография Г. Гемпель и ко, 1914, с. 1286–1287.

No iepriekš minētajiem Civillikuma pantiem var secināt, ka restitūcija šaurākajā izpratnē nozīmē izpildījuma atdošanu (naudas vai lietas atdošana ar visiem piederumiem), bet plašākajā izpratnē restitūcija ietver arī saņemtā mantiskā labuma atdošanu (saņemtie un nesaņemtie augļi) un savstarpēju izdevumu norēķinu. Šādam restitūcijas pienākuma iedalījumam nav tikai teorētiska nozīme, bet arī praktiska, jo atsevišķās tiesību apakšnozarēs restitūcija ir pieļaujama tikai šaurākajā izpratnē, piemēram, patērētāju tiesību aizsardzībā.¹⁴

3. Restitūcijas pienākums fiduciāros darījumos

Juridiskajā literatūrā norādīts, ka atbilstoši fiduciārā darījuma norunai fiduciārs apņemas viņai pārnesto īpašumu neizlietot vispār vai arī izlietot uzticētāja vai savās interesēs un, iestājoties zināmiem priekšnoteikumiem, īpašumu pārnest tālāk citai personai vai arī atpakaļ fiduciantam.¹⁵ Senāts jau starpkaru periodā norāda, ka fiduciāra darījuma dalībniekiem ir tiesība prasīt tā izpildīšanu.¹⁶ Konkrētāk ir aplūkota fiducianta tiesība katrā laikā celt prasību par “lietas nostādīšanu uz īsto pie fiduciārā līguma slēgšanas nodomāto pamatu”¹⁷. Fiduciāra darījuma izpildīšana šajā kontekstā nav saprotama kā fiducianta instrukciju izpilde attiecībā uz fiduciāro uzdevumu, bet gan kā restitūcija. Piemēram, Senāts ir norādījis, ka, cedējot vekseļa tiesības atpakaļ īstajam vekseļa turētājam (fiduciantam), fiduciārs izpilda fiduciāro darījumu, restitūējot īsto vekseļtiesisko stāvokli.¹⁸ Tādējādi var secināt, ka restitūcija fiduciāros darījumos tiek īstenota to izpildes ceļā un ir neatņemama šo darījumu sastāvdaļa, bez kuras fiduciārais darījums nebūtu iedomājams.

Lai arī šāds skaidrojums no tiesiskās apziņas viedokļa šķiet intuitīvs, tas var izrādīties nepraktisks. Fiduciāra darījuma noteikumi parasti netiek noformēti rakstveidā, un strīda gadījumā tie ir izsecināmi vienīgi no pierādījumu kopuma, tostarp netiešiem pierādījumiem. Lai šādas situācijas risinātu efektīvāk, būtu lietderīgi tiesību tālākveidošanas ceļā izvērtēt, vai Civillikums sniedz pietiekamu pamatu restitūcijas prasības celšanai fiduciāros darījumos.

Tā kā fiduciārs darbojas savā vārdā, bet fiducianta labā, fiduciārās attiecības ir radniecīgas klusajai vietniecībai. Klusais vietnieks noslēdz darījumus atvietojamās personas vietā, taču savā vārdā (sk. Civillikuma 1516. pantu). Fiduciārajā norunā dominē pilnvarojuma līguma elementi, bet attiecības ar trešajām personām nosakāmas pēc

¹⁴ Sk.: Patērētāju tiesību aizsardzības likums: LV likums. Pieņemts 18.03.1999. [05.06.2024. red.], 12. panta piektā un sestā daļa – regulējums paredz restitūcijas pienākumu kā tikai izpildījuma atdošanu, nenosakot pienākumu atdot augļus, procentus, atlīdzināt izdevumus utt. Ņemot vērā, ka patērētājs ir “vājāka” līguma puse, papildu pienākumu noteikšana ārpus tiesību normas teksta varētu nebūt pamatota.

¹⁵ Grūtups A., Kalniņš E. 2002, 21.–22. lpp.; Augstākās tiesas 29.04.2016. spriedums lietā Nr. SKC- 62/2016, 15.1.2. apakšpunkts; sk. arī: Čakste K. 2011, 24. lpp.

¹⁶ Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumi (1931). Rīga: Valdības Vēstnesis, 1937, 6.–9. lpp. Pieejami: www.at.gov.lv [aplūkoti 24.03.2025.]

¹⁷ Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumi (1923). Rīga: Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1927, Nr. 6/7, 126.–128. lpp. Pieejami: www.at.gov.lv [aplūkoti 24.03.2025.]

¹⁸ Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumi (1934). Rīga: Valsts tipogrāfija, 1935, 71.–72. lpp. Pieejami: www.at.gov.lv [aplūkoti 24.03.2025.]

noteikumiem par kluso vietniecību (sk. Civillikuma 2294. un 1516. pantu).¹⁹ Arī Senāta starpkaru perioda nolēmumos ir atrodamas skaidras norādes par to, ka pēc lietas apstākļiem fiducianta un fiduciāra attiecībām var tikt piemēroti, piemēram, darba, glabājuma vai pilnvarojuma līguma noteikumi.²⁰ Līdzīgs secinājums rodams arī Vācijas privāttiesībās. Proti, lai gan Vācijas Civillkodekss (vācu val. –*Bürgerliches Gesetzbuch*) tieši neregulē fiduciāros darījumus, tiem tiek piemēroti uz pilnvarojumu attiecināmie noteikumi.²¹ Ņemot vērā iepriekš minēto, fiduciāriem darījumiem piemērojami Civillikuma pilnvarojuma līguma noteikumi, ciktāl tie nav pretrunā šādu darījumu būtībai.

Fiducianta prasījums par fiduciārā darījuma izpildi ir vērsts uz šāda darījuma izbeigšanu un galvenokārt uz fiduciārā īpašuma nodošanu atpakaļ fiduciantam vai citai norādītai personai. Šādā kontekstā ir skaidri saskatāma līdzība ar pilnvarojuma attiecībām, kurās pilnvarotājam ir tiesības jebkurā laikā vienpusēji atsaukt savu pilnvarojumu (sk. Civillikuma 2312. panta 3. punktu un 2313. pantu). Tiesība izdarīt atsaukumu katrā laikā pilnvarotājam ir tāpēc, lai dotu viņam iespēju pašam turpināt savu lietu kārtošanu.²² Identiska tiesība piemīt arī fiduciāram,²³ jo īpaši tādēļ, ka fiduciārā darījuma pamatā ir vēl ciešākas uzticības attiecības nekā pilnvarojumā. Salīdzinājumam arī Vācijas Civillkodeksa 671. paragrāfa pirmā daļa paredz, ka “uzdevuma devējs var katrā laikā atsaukt uzdevumu, savukārt uzdevuma ņēmējs var katrā laikā to uzteikt”. Savukārt Vācijas tiesību doktrīnā skaidrots, ka minētais ir attiecināms arī uz fiduciantu kā uzdevuma devēju un fiduciāru kā uzdevuma ņēmēju.²⁴

Iepriekš minētais likumsakarīgi noved pie Civillikuma 2304. panta piemērošanas, kas, pirmkārt, aizliedz pilnvarniekam gūt peļņu no pilnvarojuma izpildes, un, otrkārt, uzliek viņam par pienākumu nodot pilnvarotājam visu saņemto peļņu, augļus un procentus, kā arī visu, kas viņam ticis uzticēts uzdevuma izpildei. Minētais pienākums izriet no pilnvarojuma līgumam raksturīgā principa, ka uzdevuma izpildīšanai ir jānotiek uzdevuma devēja labā un interesēs. Pie lietām, kuras pilnvarniekam ir uzticētas uzdevuma izpildīšanai, pieder viss, ko pilnvarotājs vai kāda trešā persona ir nodevuši pilnvarniekam, lai tas uzticēto izmantotu uzdevuma izpildīšanai.²⁵ Attiecīgi secināms, ka pilnvarojuma izbeigšanās gadījumā iestājas restitūcijas pienākums plašākā nozīmē, kas neaprobežojas vien ar nodotās lietas atdošanu.

¹⁹ Latvijas Republikas Senāta Civillietu departamenta 04.06.2019. rīcības sēdes lēmums lietā Nr. SKC-765/2019, 2.1.2. punkts; Pieejams: www.at.gov.lv [aplūkots 24.03.2025.]

²⁰ Kalniņš E. Privāttiesību teorija un prakse. Raksti privāttiesībās. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005, 362. lpp.; Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumi (1928). Rīga: Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1933, Nr. 11/12, 178.–179. lpp.; Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumi (1932). Rīga: Valsts tipogrāfija, 1936, 28.–30. lpp.

²¹ Schmidt K. Münchener Kommentar zum Handelsgesetzbuch. Band 3. Zweites Buch. Handelsgesellschaften und stille Gesellschaft. Zweiter Abschnitt. Kommanditgesellschaft. Dritter Abschnitt. Stille Gesellschaft. §§ 161–237. Konzernrecht der Personengesellschaft. 4. Auflage. München: C. H. Beck / Verlag Vahlen, 2019, vor § 230, Rn. 51.

²² Civillikuma komentāri: Ceturtā daļa. Saistību tiesības. Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Mans Īpašums 1998, 596. lpp.

²³ Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumi (1923). Rīga: Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1927, Nr. 6/7, 126.–128. lpp. Pieejami: www.at.gov.lv [aplūkoti 24.03.2025.]

²⁴ Henssler M. (Red.), Schäfer F. L. Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch. Band 6. Schuldrecht. Besonderer Teil III. §§ 631–704. 8. Auflage. München: C. H. Beck, 2020, § 671, Rn. 3.

²⁵ Civillikuma komentāri: Ceturtā daļa. Saistību tiesības 1998, 588., 589. lpp.

Fiduciāra darījuma kontekstā restitūcijas būtība atrodama Civillikuma 2304. panta formulējumā “jaatdod viss, kas uzticēts uzdevuma izpildei”, kas aptver arī fiduciāro īpašumu ar visiem tā piederumiem. Vienlaikus būtiska ir arī Civillikuma 2304. panta daļa, kas paredz pienākumu nodot atpakaļ gūto peļņu, augļus un procentus. Piemēram, ja fiduciants nodevis kapitālsabiedrības daļas (vai akcijas) fiduciāram un fiduciārā darījuma laikā tiek pieņemts lēmums par dividenžu izmaksu, tad, darījumam izbeidzoties, fiduciāram ir pienākums nodot fiduciantam visas saņemtās dividendes.²⁶

Augļu atdošanas pienākums aplūkojams arī no lietu tiesību perspektīvas. Proti, no fiducianta un fiduciāra savstarpējo tiesisko attiecību viedokļa fiduciants ir nekustamā īpašuma patiesais īpašnieks un pēc vispārīgā principa ir tiesīgs iegūt un paturēt šā nekustamā īpašuma dabiskos un civilos augļus (sk. Civillikuma 855. un 955. pantu).²⁷

Senāts starpkaru perioda nolēmumos, noraidot kasācijas sūdzībā izteiktos juridiski formālos iebildumus par prasības juridisko pamatojumu, ir atzinis, ka prasītājs kā fiduciants varēja prasīt fiduciārā līguma izpildi, ceļot vindikācijas prasību, un viņam nebija pienākuma celt prasību par līguma noformēšanu rakstiskā formā un tā koroborēšanu.²⁸ Atzīstams, ka juridiski precīzāk būtu, ja fiduciants, ceļot prasību par fiduciārā īpašuma atdošanu, to balstītu gan uz personisko prasījumu, kas izriet no Civillikuma 2304. panta, gan uz liettiesisko īpašuma prasību, pamatojoties uz Civillikuma 1041. un 1044. pantu, lūdzot atzīt savas īpašuma tiesības uz fiduciāro īpašumu un piešķirt valdījumu uz to. Šajā sakarā arī atgādināms, ka atbilstoši Civillikuma 1052. pantam īpašuma prasība attiecas ne tikai uz galveno lietu un tās pieaugumiem, bet arī uz galvenās lietas piederumiem un saņemtiem, bet vēl nepatērētiem augļiem.²⁹ Vienlaikus, lai izvairītos no pārmērīga juridiskā formālisma, nebūtu vēlams fiduciantam liegt tiesas aizsardzību vien tāpēc, ka prasība nav noformēta kā īpašuma prasība.

Būtiski piebilst, ka, lai gan restitūcijas pienākums galvenokārt attiecas uz fiduciāru, kurš saņēmis fiduciāro īpašumu no fiducianta, arī fiduciantam var iestāties pienākums atlīdzināt fiduciāram ar uzdevuma izpildi saistītos izdevumus saskaņā ar Civillikuma 2307. pantu. Izdevumu atlīdzības pienākums saistīts ar to, ka no pilnvarnieka nevar prasīt personisko līdzekļu ziedošanu citas personas mērķu sasniegšanai.³⁰ Fiduciārā darījuma gadījumā šādi izdevumi var ietvert ar īpašuma uzturēšanu saistītus maksājumus, piemēram, nekustamā īpašuma nodokli, par kuru samaksu fiduciārs var saņemt paziņojumu kā īpašuma formālais īpašnieks. Tomēr praksē bieži sastopama situācija, kurā šos izdevumus faktiski sedz fiduciants, tādējādi apliecinot savu interesi un faktisko saistību ar īpašumu, kas savukārt kalpo kā pierādījums fiduciārā darījuma esamībai.

²⁶ Rīgas apgabaltiesas 28.12.2022. sprieduma lietā Nr. C30578119 15. punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi> [aplūkots 24.03.2025.]

²⁷ Senāta ar 14.02.2024. sprieduma lietā Nr. SKC-82/2024, C73603520 11.2. punkts. Pieejams: www.at.gov.lv [aplūkots 24.03.2025.]

²⁸ Sk.: Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumi (1938). Rīga: Valdības Vēstnesis, 1938, Nr. 194, 18.–21. lpp.; sk. arī: Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumi (1932). Rīga: Valsts tipogrāfija, 1936, 28.–30. lpp.

²⁹ Grūtips A., Kalniņš E. 2002, 210. lpp.

³⁰ Civillikuma komentāri: Ceturtā daļa. Saistību tiesības 1998, 590.–591. lpp.

Visbeidzot norādāms, ka fiduciāros darījumos pastāv paaugstināts risks, ka fiduciārs ļaunprātīgi izmantos faktu, ka trešo personu uztverē viņš ir fiduciārā īpašuma tiesiskais īpašnieks. Gadījumos, kad fiduciārs pārkāpj savus pienākumus pret fiduciantu, piemēram, pārdodot fiduciāro īpašumu trešajai personai, viņš ir atbildīgs fiduciantam. Tomēr fiduciantam nav tiesību apstrīdēt pārdošanas līgumu attiecībā pret pircēju, pat ja pircējs zināja par fiduciārā līguma esamību, izņemot gadījumus, kad no paša līguma vai publiskas reģistrācijas (piemēram, ieraksta zemesgrāmatā) ir skaidri redzams, ka fiduciāram nav piešķirtas tiesības atsavināt īpašumu.³¹ Ievērojot minētās atziņas, Senāts ir secinājis, ka līdz ar to tieši fiduciārs ir tiesīgs celt prasības pret trešajām personām, kas nav fiduciāro darījumu dalībnieki, savukārt fiduciants ir tiesīgs celt tikai personisku prasību pret fiduciāru gadījumā, ja viņš rīkojas ar lietu pretēji fiduciārajā darījumā norunātajam.³² Šādās situācijās, kad fiduciārais īpašums ir atsavināts trešajām personām, kuras aizsargā Civillikuma noteikumi par labticīgu ieguvēju, fiduciantam rodas prasījums pret fiduciāru par naudas piedziņu, balstoties uz Civillikuma 1836. pantu, atbilstoši fiduciārā īpašuma parastajai (tirgus) vērtībai.

Kopsavilkums

1. Fiduciārās attiecības pēc būtības atbilst pilnvarojuma tiesiskajām attiecībām, tādēļ fiduciārajiem darījumiem piemērojami Civillikuma pilnvarojuma līguma noteikumi, tostarp par tiesisko attiecību izbeigšanu un savstarpējiem restitūcijas pienākumiem.
2. Fiduciārā darījuma izbeigšanas gadījumā fiduciāram ir pienākums atdot fiduciantam fiduciāro īpašumu un citas lietas, kas viņam uzticētas fiduciārā darījuma pamatā, ar visiem piederumiem un augļiem un saņemto peļņu, pamatojoties uz Civillikuma 2304. pantu.
3. Fiduciārā darījuma izbeigšanas gadījumā fiduciantam ir pienākums atlīdzināt fiduciāram izdevumus, kas radušies fiduciārā darījuma rezultātā, pamatojoties uz 2307. pantu.
4. Gadījumos, kad fiduciārs pārkāpj fiduciārā darījuma norunu un atsavina fiduciāro īpašumu labticīgai trešajai personai, fiduciantam ir tikai personiska prasījuma tiesība pret fiduciāru par naudas piedziņu fiduciārā īpašuma tirgus vērtībā, pamatojoties uz Civillikuma 1836. pantu.

³¹ Sk.: Loebers A. 1933, 227. lpp.

³² Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 29.04.2016. spriedums lietā Nr. SKC-62/2016, 15.1.2. punkts. Pieejams: www.at.gov.lv [aplūkots 24.03.2025.]